

Yeon Sangheum

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti doktoranti

“TUR” KO‘MAKCHI FE‘LINING SEMANTIKASI VA KOREYS TILIDAGI MUQOBIL SHAKLLARI

Annotatsiya: O‘zbek va koreys tillarida o‘zaro muvofiq keladigan ko‘makchi fe‘llar mavjud. Bunda ko‘makchi fe‘llar orqali gap tuzilishi bir xil bo‘lib, sintaktik hamda ma‘noviy xususiyatlariga ko‘ra o‘xshash tomonlar ko‘p uchraydi. Biroq, o‘zbek tilidagi ko‘makchi fe‘llar ichida koreys tilshunosligida ko‘makchi fe‘l deb hisoblanmaydiganlari ham, shuningdek koreys tilidagi ko‘makchi fe‘llar orasida o‘zbek tilida ko‘makchi fe‘l deb qayd etilmaydiganlari ham mavjud. Bu vaziyatda so‘zlarni boshqa ifodalash uslubi yoki boshqa ko‘makchi fe‘l orqali berish lozim. Maqolada o‘zbek tilidagi “turmoq” ko‘makchi fe‘lining modal ma‘no ifodalashi va uning koreys tilidagi ifodalash uslubini qiyoslab o‘rganilgan. Shuningdek, koreys tilida o‘zbek tilidagi “turmoq” ko‘makchi fe‘lining har tomonlama xususiyatlariga to‘g‘ri keladigan ifoda shakllari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘makchi fe‘l, yetakchi fe‘l, ravishdosh, affiks, modal ma‘no, harakatning tugallanishi, harakatning davomliligi.

Аннотация: В узбекском и корейском языке есть соответствующие вспомогательные глаголы. Такие глаголы используются одинаково по порядку в предложении, и есть много общего в синтаксических и семантических особенностях. Но, конечно, есть различия в языках. В узбекском языке есть некоторые вспомогательные глаголы, которые в переводе не считаются вспомогательными глаголами в корейском языкознании, и наоборот, то есть глаголы, которые являются вспомогательными глаголами в корейском языкознании, не являются вспомогательными глаголами в узбекском языке. В этом случае мы должны использовать другие способы выражения или другие вспомогательные глаголы. В статье сравнивается модальное значение вспомогательного глагола узбекского языка «turmoq» и его стиль выражения на корейском языке. В статье также представлены формы выражения корейского языка, соответствующие различным особенностям вспомогательного глагола узбекского языка «turmoq».

Ключевые слова: вспомогательный глагол, основной глагол, деепричастие, аффикс, модальное значение, завершение действия, продолжительность действия.

Annotation: Uzbek and Korean have corresponding auxiliary verbs. Such verbs are used in the same order in a sentence, and there are many similarities in syntactic and semantic features. But of course there are differences in languages. There are some auxiliary verbs in the Uzbek language that are not considered auxiliary verbs in Korean linguistics in translation, and vice versa, that is, verbs that are auxiliary verbs in Korean linguistics are not auxiliary verbs in Uzbek. In this case, we must use other modes of

expression or other auxiliary verbs. The article compares the modal meaning of the auxiliary verb “turmoq” of the Uzbek language and its methods of expression in the Korean language. Korean also has forms of expression that correspond to various characteristics of the auxiliary verb 'turmoq'.

Keywords: auxiliary verb, prepositional verb, adverb, affix, modality, action completion, duration of action.

Turmoq ko‘makchi fe‘lining qo‘llanishi doirasi juda keng bo‘lib, tilshunos olim A.Hojiyev *turmoq* ko‘makchi fe‘lining modal ma’no ifodalanishini, harakatning vaqtincha, biror boshqa harakat yoki hodisa yuz berguncha bajarilishda (yoki bajarilmaslikda) bo‘lishi ma’nosini («vaqtincha», «hozircha» degan ma’noni) bildiradi deb izohlagan.¹

Shuningdek, *turmoq* ko‘makchi fe‘lini izohlaganida ham uning alohida modal ma’noni ifodalashi bilan o‘xshagan jihatlarini uchratish mumkin.

Koreys tilidagi *서다* [soda] fe‘li *turmoq* fe‘li bilan ma’nodosh. Lekin *서다* [soda] (*turmoq*) fe‘li umuman koreys tilshunosligida ko‘makchi fe‘l kategoriyasiga kiritilmagan. Shuning uchun o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe‘li bilan qo‘llangan gapni ifodalash uchun boshqa ko‘makchi fe‘ldan foydalanish lozim. Bular asosan, *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), *논다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe‘llaridir.

- *Ishlay tur.* (*일하고 있어.* [ilhago‘ itso])
- *Bormay tur.* (*가지 말고 있어.* [gaji malgo‘ itso])
- *Aytmay tur.* (*말하지 말고 있어.* [malhaji malgo‘ itso])

Keltirgan misollar tarjimasiga qaralsa, hamma *turmoq* ko‘makchi fe‘li o‘rnida *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar) ko‘makchi fe‘lining -*고 있다* [go‘ itda] shaklidan foydalanilgan. Lekin o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe‘lining modal ma’noni ifodalashini faqatgina *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar) ko‘makchi fe‘li bilan qo‘llansa bo‘ladi deyish mumkin emas. Ma’noviy jihatdan umumlashtirib, *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar) ko‘makchi fe‘li bilan qo‘llanishi mumkin bo‘lsa ham, til boyligiga va koreys tilidagi gapni o‘zbek tiliga tarjima qilganda kontekstda anglaydigan ma’nolarini aniq tushunish uchun boshqa holatlarini ham o‘rganib chiqish lozim. Koreys tilida *있다* [itda] ko‘makchi fe‘lining qanday affiks bilan birikib qo‘llanilganiga qarab ma’noviy jihatdan farqlanadi va *논다* [no‘hda], *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe‘llari ham o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe‘li

¹ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 197 б.

bildiradigan ma’noni ifodalashi mumkinligiga e’tibor berish kerak. Albatta, *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), *논다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe’liga teng emas va bu ko‘makchi fe’llarning asosiy ma’nosi *turmoq* ko‘makchi fe’liga to‘g‘ri kelmaydi. Ya’ni o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe’lining modal ma’noni ifodalashini koreys tilidagi *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), *논다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llaridan foydalanish bilan ko‘rsatish mumkin, lekin bular faqatgina kontekst orqali bilinadi xolos. Quyida koreys tilidagi *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), *논다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llarining asosiy qo‘llanishini izohlab keyin *turmoq* ko‘makchi fe’lining xususiyatlarini va buning koreys tilida qanday farqli ifodalanishini keltiramiz.

• *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar) ko‘makchi fe’li:

- 1) -*어* *있다* [o itda] shaklida qo‘llanishi;
- 2) -*고* *있다* [go‘ itda] shaklida qo‘llanishi;

있다 [itda] so‘zi fe’l va sifat orqali ishlatiladi. *있다* [itda] so‘zi ko‘makchi fe’l sifatida qo‘llanganda, -*어* *있다* [o itda] va -*고* *있다* [go‘ itda] shaklidan foydalaniladi. Asosan, -*어* *있다* [o itda] shakli: 1) yetakchi fe’ldagi harakat davomlilikini, 2) ish-harakat o‘zgarishi tugallangan holatining davomlilikini ma’nosini bildiradi.

1) *안타 있다*. [anja itda] (*O‘tiribdi. O‘tirgan holatda.*)

2) *꽃이 피어 있다*. [ggo‘chi pio itda] (**Gul gullab bo‘ldi. – so‘zma-so‘z tarjima.* Koreys tilida gullayotgan vaziyat tugallangan va bu tugallangan holatning davomlilikni bildiradi.)

있다 [itda] fe’lining -*고* *있다* [go‘ itda] shakli esa, harakat davom etayotganligini bildirganda yoki bu harakatning natijasi davom etayotganligida qo‘llanadi.

A. *먹고 있다*. [moggo‘ itda] (*Yeyapti.*)

B. *넥타이를 매고 있다*. [negtayril mego‘ itda]

B.1 (*Galstukni taqyapti.*)

B.2 (*Galstuk taqilgan holatda.*)

Keltirilgan B. misol ikki xil ma’noga ajratilgan. Birinchisi, yetakchi fe’ldagi harakatning nutq momentida bo‘layotganligini bildiradi. Ikkinchisi esa, subyektning yetakchi fe’ldan anglashilgan holatda ekanligini va bu holat uzluksizligini bildiradi.

• 놓다 [no‘hda], 두다 [duda] (qo‘ymoq yoki solmoq) ko‘makchi fe’llari:

1) -여 놓다 [o no‘hda] shaklida qo‘llanishi;

2) -여 두다 [o duda] shaklida qo‘llanishi;

Koreys tilida 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (qo‘ymoq, solmoq) ko‘makchi fe’llari bir-biriga yaqin ma’noni bildiradi, hatto 있다 [itda] ko‘makchi fe’li bilan ham o‘xshagan ma’no mavjud. 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (qo‘ymoq, solmoq) ko‘makchi fe’llari yetakchi fe’ldagi harakat tugallik, to‘la bajarilish ma’nosi hamda bu bilan ish-harakatning natijasini saqlangan holatda qoldirish ma’nosini bildiradi.

- 더우니 문을 열어 놓아라. [douni munil yoro no‘hara] (Issiq bo‘lgani uchun eshikni ochib qo‘y.)

- 불을 켜 두고 잠이 들었다. [buril qyo dugo‘ jami dirot] (Chiroqni yoqib qo‘yib uxlab qoldi. *Chiroqni o‘chirmasdan (o‘chirmagan holatda) uxlab qoldi.)

Mazkur ikkala ko‘makchi fe’lning aspekti (harakat jarayonining tavsifini ko‘rsatganida), ya’ni tugallik yoki ish-harakat natijasi saqlangan holat davomlilik ma’nosini bildirganda bir-birining o‘rnida qo‘llana oladi. Deyarli bir xil ma’nodan foydalanadigan 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (qo‘ymoq, solmoq) ko‘makchi fe’llarini ma’noviy jihatga qarab ajratilganiga qaralsa, bir nechta fikrlarga duch kelamiz. 임흥빈 (Im Ho‘ngbin)ning fikricha, 놓다 [no‘hda] ko‘makchi fe’li qandaydir obyektini ma’lum bir joyga joylashtirish harakatining o‘ziga e’tibor berilgandan so‘ng keyingi ish-harakatiga ahamiyat, qiziqish yo‘qligi ma’nosini ifodalashda ishlatadi. 두다 [duda] ko‘makchi fe’li esa, obyektini ma’lum bir joyga joylashtirib, bu natija saqlangan holatda, o‘sha joyda bo‘lishni davom ettirishga e’tiborni qaratganda qo‘llanadiganidek ko‘rinadi deb izohlagan. Shuning uchun 두다 [duda] ko‘makchi fe’li keyingi ish-harakat uchun qandaydir vaziyat saqlangan holatda qoldirish ma’nosi 놓다 [no‘hda] ko‘makchi fe’liga nisbatan kuchliroq bo‘ladi deb aytgan.² Ya’ni 두다 [duda] ko‘makchi fe’li qandaydir ish-harakatni bajarish uchun oldindan tayyorgarlik bo‘lishi ma’nosi borligida 놓다 [no‘hda] ko‘makchi fe’li bilan farqlanadi.

Bundan tashqari, 이기동 (I Gido‘ng)³ va 손세모돌 (So‘n Semo‘do‘l)⁴ning fikricha, 놓다 [no‘hda] ko‘makchi fe’li harakatning holatini saqlash ma’nosini

² 임흥빈. 누앙스 풀이를 겸한 우리말 사전 – 아카데미하우스, 1993

³ 이기동. 조동사 “놓다”의 의미 연구 – 한글 163, 1979. – 456-496

⁴ 손세모돌. 국어 보조용언 연구 – 한국문화사, 1994, 1996

bildirganida 두다 [duda] ko‘makchi fe’li bilan farqlanishini, bu fikrga qarshi bo‘lgan 김영태 (Gim Yongte)⁵ esa 두다 [duda] ko‘makchi fe’lida mazkur ma’no borligini bildirgan. 한승화 (Han So‘ngho‘a)⁶ esa, modal ma’noda 두다 [duda] ko‘makchi fe’li gapning egasiga foydali bo‘ladigan harakatdagina qo‘llanishi mumkin deb 놓다 [no‘hda] ko‘makchi fe’li bilan farqlab ko‘rsatgan.

Balki, 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llarida, o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe’lining ma’lum aniq chegaralangan vaqt ichida davom etishi ma’nosi ham mavjud. *Turmoq* fe’lida holatning davomlilikiga chegaralangan bo‘lib, qisqa vaqt davom etuvchi holatni ifodalashi ham mumkin. Lekin bu xususiyatiga ko‘ra *turmoq* ko‘makchi fe’li 놓다 [no‘hda], 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari bilan farqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, bu ikkala ko‘makchi fe’l bilan ifodalaganda, faqatgina qisqa vaqt ichida emas, balki uzoq vaqt ichida ham, o‘rtacha vaqt ichida ham bajarishga oid holatda qo‘llash mumkin. Ya’ni harakatning bajarilishi qancha vaqt davomida bo‘lganidan qat’i nazar harakat natijasining holati davomlilikiga ma’nosi kuchliroq bo‘ladi.

Keltirgan izohlarga qaralsa, 있다 [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari harakatning holatiga bog‘liq va ular o‘zaro ma’nodosh hisoblanadi hamda o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe’li bilan har tomonlama bir-biriga yaqin ekanligi kuzatiladi. Lekin mazkur ko‘makchi fe’llar o‘ziga xos xususiyatga ham ega. Shuningdek, *turmoq* ko‘makchi fe’lining modal ma’noni ifodalashida faqatgina keltirgan uchala ko‘makchi fe’l anglatadi deyda olmaymiz, chunki kontekstga ko‘ra *turmoq*ni turli shakllarda tarjima qilish mumkin. Shunga qaramay, fikrimcha, o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe’li modal ma’no ifodalashini koreys tilida 있다 [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari orqali berish mumkin bo‘ladi.

Turmoq ko‘makchi fe’lining modal ma’noda qo‘llanishi va uning tarjimasida koreys tilidagi 있다 [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llaridan foydalanishdagi farqli jihatlarni ham ko‘rib chiqish mumkin:

1) *Tur* ko‘makchi fe’li harakatning ma’lum konkret vaqt ichida davom etishini bildirishi sababli, u hozirgi zamon formasida qo‘llanganda, yetakchi fe’ldagi

⁵ 김영태. 보조용언의 양태 의미 – 우리말 글 16, 1998. – 1-16

⁶ 한승화. 한국어 보조용언의 상적 기능과 양태기능, 화행적 기능에 대한 연구: ‘하다’를 중심으로 – 국제한국어교육학회, 2000. – 189-209

harakatning xuddi nutq momentida boʻlayotganligi ifodalanadi. Demak, *tur* koʻmakchi feʼli harakat-holatning maʼlum konkret vaqt doirasida bajarilishini bildiradi.⁷

- *Iya, yubilyar ekansan-da, shoshmay tur-chi, hozir... Uydan bir hovuch konfet olib chiqdim.*⁸

- *이야, 네 탄신일이잖아, 서두르지 말고 있어, 잠시만(지금)... 나는 한 움큼의 사탕을 집에서 가지고 나왔다.* [iya ne tanshinirijanha soduriji malgoʻ itso jamshiman nanin han umqimii satangil jibeso gajigoʻ naoʻatda]

- *Bor, sabr qilib turgin, hozir yongʻoq tolqon qilib beraman.*⁹

- *가, 인내심을 가지고 있어, 지금 호두 갈아서 줄 테니.* [ga inneshimil gajigoʻ itso jigim hoʻdu garaso jul teni]

2) *Tur* koʻmakchi feʼli yetakchi feʼldagi harakatning maʼlum belgili vaqt ichida, biror harakat yoki hodisa amalga oshguncha bajarilishi maʼnosini «vaqtincha» degan maʼnoni bildiradi. Bunday hollarda kontekstda yetakchi feʼldagi harakatning bajarilish muddatini (qay vaqtgacha davom etishini) koʻrsatuvchi soʻz yoki soʻzlar birikmasi qatnashishi ham mumkin: *To shahardan muallim kelguncha, boʻlis oʻzlari oʻqitib turadilar* (H. Gʻulom, Mashʼal). *Siz oʻqishga ketganingizda, daraxtlarga oʻzim qarab turaman.* (Sh. Rashidov, Gʻoliblar). *Suvni tejab saflash kerak. Odamlaringizga ayting, hozircha toʻxtab turishsin* (P. Qodirov, Qadrim).¹⁰

Oʻzbek tilida *turmoq* koʻmakchi feʼli modal maʼnodan tashqari, davomlilik maʼnosini bildiradi. Lekin koreys tili bilan qiyoslaganda, *turmoq* koʻmakchi feʼlining davomlilik maʼnosini borligiga ahamiyat berish emas, harakatning maʼlum konkret chegaralangan vaqt ichida boʻlganiga eʼtibor berish kerak boʻladi. Koreys tilidagi *있다* [itda] (*bor, mavjud, boʻlmoq, joylashmoq* va hokazolar), *놓다* [noʻhda] va *두다* [duda] (*qoʻymoq, solmoq*) koʻmakchi feʼllari bilan *turmoq* koʻmakchi feʼlidan foydalanib tuzilgan gapni ifodalash mumkin boʻlsa ham, koreys tilida maʼnoviy jihatdan farqli tomoni mavjud. Koreys tilida mazkur koʻmakchi feʼllar bilan harakatning maʼlum konkret chegaralangan vaqt ichida davom etishini ifodalash hamda chegaralanmagan vaqt doirasida davom etishini ifodalagan holatni kuzatish mumkin. Masalan, yuqorida keltirgan misolda *자/금* (*hozir*) soʻzi ishlatilmasa, harakatning bajarilish muddati yoʻqoladi. Keyingi gapda esa, yaʼni kontekst orqali *yongʻoq tolqon qilib berish* harakati amalga oshgunchaligini anglash mumkin. Lekin keyingi gap *호두 갈아서 줄 테니* (*yongʻoq tolqon qilib beraman*) yoʻq boʻlsa ham, umuman chegaralanmagan vaqt doirasidagi harakatning davomlilik maʼnosini bildiradi.

⁷ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 50-бет

⁸ DI, 10-b

⁹ DI, 17-b

¹⁰ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 51-бет

2-izohdagi vaziyatda esa yetakchi fe’ldagi harakatning bajarilish muddatini (qay vaqtgacha davom etishini) ko’rsatuvchi so’z yoki so’z birikmasi qatnashishi sharti asosida koreys tiliga teng keladi.

3) *Tur* ko’makchi fe’lining -a, -y affikslari bilan yasalgan ravishdosh formasiga birikkanda ifodalaydigan ma’nolari -(i)b affiksi bilan yasalgan ravishdosh formasiga birikkanda ifodalaydigan ma’nolaridan tubdan farq qilmaydi. *Tur* ko’makchi fe’lining -a, -y affikslari bilan yasalgan ravishdosh formasiga birikkanda yetakchi fe’ldagi harakatning vaqtincha, biror boshqa harakat yuz berguncha davom etishi ma’nosini (ruscha «пока» degan ma’noni) bildiradi: *ola tur, qo’ya tur, yoza tur, ishlay tur* kabi.^{11 12}

Koreys tilida esa *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo’lmoq, joylashmoq* va hokazolar) ko’makchi fe’li faqatgina yetakchi fe’lga -고 [go‘] affiksi orqali birikib, -고 있다 [go‘ itda] shaklida o’zbek tilidagi *turmoq* ko’makchi fe’lining modal ma’no ifodalashiga mos keladi. *있다* [itda] ko’makchi fe’lining -오 [o] affiksi bilan yasalgan ravishdosh formasiga birikkanda, ya’ni -오 있다 [o itda] shaklida, yuqorida aytib o’tdikki, yetakchi fe’ldagi harakat davomlilik ma’nosini bildirganda ishlatilgani sababli *turmoq* ko’makchi fe’li modal ma’noni ifodalashiga to’g’ri kelmaydi va umuman qo’llanmaydi.

Koreys tilida -고 있다 [go‘ itda] shakli harakat davom etayotganligini bildirganda yoki bu harakatning natijasi davom etayotganligini ifodalash uchun qo’llanadi. *놓다* [no’hda] va *두다* [duda] (*qo’yimoq, solmoq*) ko’makchi fe’llari esa yetakchi fe’ldagi harakat tugallik, to’la bajarilish ma’nosi hamda ish-harakatning natijasi saqlangan holatda qoldirish ma’nosini bildiradi. *놓다* [no’hda] va *두다* [duda] (*qo’yimoq, solmoq*) ko’makchi fe’llarida harakat tugallik, to’la bajarilishi ma’nosi borligi uchun o’zbek tilidagi *turmoq* ko’makchi fe’li yetakchi fe’ldagi harakatning vaqtincha, biror boshqa harakat yuz berguncha davom etishi ma’nosini bildiradigan holatni ham kuzatish mumkin.

- *ola tur, qo’ya tur, yoza tur, ishlay tur.*

- *가지고 있어, 놓고 있어, 쓰고 있어, 일하고 있어.* [gajigo‘ itso, no’hgo‘ itso, ssigo‘ itso, ilhago‘ itso]

- *가지고 놓아* [gajigo‘ no’ha] (*noto‘g’ri gap//gap bo’lmaydi.)

놓다 [no’hda] va *두다* [duda] (*qo’yimoq, solmoq*) ko’makchi fe’llarining yetakchi fe’ldagi harakatning vaqtincha, biror boshqa harakat yuz berguncha davom

¹¹ *Tur* ko’makchi fe’li boshqa turkiy tillarda ham shu ma’noni ifodalaydi. Qarang: И. Е. Маманов, Вспомогательные глаголы в казахском языке, Алма-Ата, 1949, стр. 58; А. Харисов. Категория глагольных видов в башкирском языке, Уфа, 1944, стр. 48.

¹² Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 53-бет

etishi ma’nosini faqatgina kontekst orqali anglash mumkin xolos. Shuningdek, 놓다 [no’hda] va 두다 [duda] (*qo’yimoq, solmoq*) ko’makchi fe’llari 있다 [itda] ko’makchi fe’li bilan birikib, yetakchi fe’l sifatida qo’llanishi mumkin.

- 써 놓고 있어 . [sso no’hgo‘ itso] (**Yoza qo’ya tur. – so’zma- so’z tarjima*)

Keltirgan misolga qaralsa, albatta 있어 [itso], ya’ni 있다 [itda] ko’makchi fe’lining o’zbek tiliga qilingan tarjimasi noto’g’ri bo’lishi mumkin. Sababi, 있다 [itda] ko’makchi fe’li o’zbek tilidagi *turmoq* ko’makchi fe’li bilan teng kelmaydi. Lekin 써 놓다 [sso no’hda], ya’ni *yozib qo’yish* harakatini vaqtincha, hozircha biror boshqa harakat yoki hodisa yuz berguncha bajarilishi ma’nosini bildirish uchun shunday keltirilgan.

4) *Tur* ko’makchi fe’li buyruq mayli formasida yetakchi fe’ldagi harakatning vaqtincha, boshqa biror harakat yuzaga kelguncha davom etishi ma’nosini bildirgan hollarda buyruq kuchsizlanib, yetakchi fe’ldagi harakatni vaqtincha bajarib turishga da’vat ifodalanadi: *o’tira turing, hali vaqt erta*.¹³

Koreys tilidagi ko’makchi fe’l ham yuqoridagi xususiyatga ega. Bu xususiyat asosan 있다 [itda] ko’makchi fe’lida aniq ko’rinadi.

A.1 *O’tiring, hali vaqt erta.*

A.2 앉으세요, 아직 시간이 일러요 . [anjiseyo‘, ajig shigani illoyo‘]

a.1 *O’tira turing, hali vaqt erta.*

a.2 $\text{앉아 있으세요 (계세요), 아직 시간이 일러요}$. [anja itsiseyo‘ (gyeseyo‘), ajig shigani illoyo‘]

Keltirgan misollarda o’zbek tili bilan farqli tomoni mavjud, bu koreys tilida gapning hurmat shakli borligidadir. 있다 [itda] so’zining 계시다 [gyeshida] hurmat shakli bilan qo’llanganda buyruq yanada kuchsizlanadi va da’vat ifodalashi kuchliroq bo’ladi.

5) *Tur* ko’makchi fe’li ravishdoshning *-(i)b* affiksi bilan yasalgan turiga birikkanda ham yuqoridagi ma’noni ifodalay oladi: *birpas o’tira tur, birpas o’tirib tur* kabi. Lekin bu ikki forma o’ziga xos ma’no ottenkalari va boshqa xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi.

Birinchidan, *o’tira tur* formasida yetakchi fe’ldagi harakatning davomlilikigi *o’tirib tur* formasidagiga nisbatan qisqaroq bo’ladi.¹⁴ *yozib tur – yoza tur*.

Ikkinchidan, *tur* ko’makchi fe’li ravishdoshning *-a, -y* affikslari bilan yasalgan turiga birikkanda, kontekstdan tashqarida ham «hozircha», «vaqtincha» degan ma’noni ifodalayveradi. Ravishdoshning *-(i)b* affiksi bilan yasalgan turiga birikkanda esa bu ma’no, ko’pincha, kontekstda reallashadi. Mas., *yoza tur* formasida hamma vaqt

¹³ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 54-бет

¹⁴ Qarag‘ang: A. F. Fulo‘mov, Феъл, Тошкент, 1954, 82-бет.

«hozircha», «vaqtincha» degan ma’no ifodalanadi. *Yozib tur* formasida esa shu ma’no ham, shuningdek, yetakchi fe’ldagi harakatning ma’lum konkret vaqtda bajarilishi ma’nosi ham ifodalanishi mumkin. Bu ma’nolardan qaysi biri ifodalanganligi kontekstda reallashadi: *Ukangga xat yozib tur* – takroriylik. *Sen xat yozib tur, men hozir kelaman* – «hozircha» («men kelguncha») degan ma’no: *sen aytib tur. U yozsin* – harakatning ma’lum konkret vaqtda bajarilishi ma’nosi.

Uchinchidan, *tur* ko‘makchi fe’li ba’zi fe’llarga ravishdosh yasovchi *-(i)b* affiksi orqali birikib, «vaqtincha», «hozircha» degan ma’noni bildirgan hollarda subyektning yetakchi fe’ldagi harakatni bajarishda vaqtincha, hozircha davom etishi emas, balki yetakchi fe’ldagi harakatni bajargan holatda vaqtincha, hozircha mavjud bo‘lishi ifodalanadi (*borib tur, chiqib tur* kabi): ... *Choyni bo‘lsa ichib bo‘lding, endi hovliga chiqib tur! Jindek hufiya gapimiz bor* (S. Ahmad, Hukm). Bu misolda subyektning harakatni bajarishi va undan yuzaga kelgan statik holatda vaqtincha mavjud bo‘lishi ma’nosi ifodalanadi.¹⁵

Buning koreys tilida qanday ifodalanishini quyidagi misol bilan izohlash mumkinki, qisqacha aytganda koreys tilida qaysi affiks bilan birikishga bog‘liq emas, balki qanday ko‘makchi fe’ldan foydalanish bog‘liq bo‘ladi.

A. *Sen xat yozib tur, men hozir kelaman.*

a.1 *넌 편지를 쓰고 있어, 내가 곧 갈게.* [non pyonjiril ssigo‘ itso, nega go‘d galge]

a.2 *넌 편지를 써 놔 yoki 뒤, 내가 곧 갈게.* [non pyonjiril sso no‘a (duo), nega go‘d galge]

Yuqorida keltirgan misollarga qaralsa, a.1 misolda *있다* [itda] ko‘makchi fe’li, a.2 misolda esa *놓다* [no‘hda], *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llaridan foydalanilgan. A. Hojiyev izohiga ko‘ra, *turmoq* ko‘makchi fe’li *-a, -y* affikslari bilan yasalgan turiga birikkanda, kontekstdan tashqarida ham «hozircha», «vaqtincha» degan ma’noni ifodalayveradi. Bu holatda asosan, *있다* [itda] ko‘makchi fe’lini qo‘llasa bo‘ladi.

Turmoq ko‘makchi fe’li *-(i)b* affiksi bilan yasalgan turiga birikkanda esa, «hozircha», «vaqtincha» degan ma’no ham, shuningdek, yetakchi fe’ldagi harakatning ma’lum konkret vaqtda bajarilishi ma’nosi ham ifodalanishi mumkinligi yuqorida keltirgan. Bu vaziyatda esa koreys tilida *있다* [itda] ko‘makchi fe’li hamda *놓다* [no‘hda], *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llaridan foydalanish mumkin. Ayniqsa, *놓다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari bilan ifodalaganda yetakchi fe’ldagi harakatning ma’lum konkret vaqtda bajarilishi ma’nosi asosiy ma’no bo‘ladi. Shuningdek, kontekst orqali «hozircha», «vaqtincha» ma’nosi ham borligi seziladi. Lekin bu vaziyat, ya’ni o‘zbek tilida *-(i)b turmoq* shaklidan

¹⁵ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 54-бет

foydalanilgan gapni butunlay 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llarini ishlatib bo‘lmaydi. Koreys tilida ayrim fe’llar 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari bilan qo‘llanishi g‘alib bo‘ladi.

To‘rtinchidan, *tur* ko‘makchi fe’li ravishdoshning -a, -y affikslari bilan yasalgan turiga birikib, buyruq mayli formasida qo‘llanganda, buyruq kuchsizlanib, yetakchi fe’ldagi harakatni vaqtincha, hozircha bajarib turishga da’vat, xayrixohlik ma’nosi ifodalanadi. Ravishdoshning -(i)b affiksi bilan yasalgan turiga birikkanda esa buyruq, ko‘pincha, o‘z kuchida qoladi (kuchsizlanmaydi). Qiyoslang: *ishlay tur* – *ishlab tur*, *o‘tira tur* – *o‘tirib tur*.¹⁶

Yuqorida aytib o‘tdikki, 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari bilan ifodalash, yetakchi fe’ldagi harakatning ma’lum konkret vaqtda bajarilishi ma’nosi asosiy ma’nodir. Bu sababli -(i)b *turmoq* shaklidagi gapni ko‘pincha 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari orqali ifodalash mumkin. O‘zbek tilidagi -(i)b *turmoq* shakli bilan 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llarini qiyoslaganda yuqoridagi xususiyatini kuzatish mumkin. Koreys tilida 있다 [itda] ko‘makchi fe’li buyruq mayli formasida qo‘llanganda xuddi *turmoq* ko‘makchi fe’li ravishdoshning -a, -y affikslari bilan yasalgan turiga birikkandagi kabi buyruq kuchsizlanadi. Bunga nisbatan 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari esa buyruq kuchsizlanmagandek va da’vat, xayrixohlik ma’nolarini kuchliroq tushuniladi.

Shuni ham aytish kerakki, *tur* ko‘makchi fe’li «vaqtincha», «hozircha» degan ma’noni ifodalagan hollarda uning yetakchi fe’lga ikki marta (ketma-ket) qo‘shilishi ham uchraydi. Bunda yetakchi fe’l -(i)b affiksi bilan yasalgan ravishdosh formasida, unga birikkan birinchi *tur* ko‘makchi fe’li -a affiksi bilan yasalgan ravishdosh formasida bo‘ladi: *ishlab tura tur*, *o‘qib tura tur* kabi.

Tur ko‘makchi fe’li yetakchi fe’lga ikki marta (ketma-ket) qo‘shilgan hollarda uning ma’nosi ta’kidlanadi va yetakchi fe’ldagi harakatning bajarilish muddati *ishlab tur* formasidagiga nisbatan, shuningdek, *ishlay tur* formasidagiga nisbatan ham qisqaroq bo‘ladi.¹⁷

Koreys tilida esa, bu holat mavjud emas. Yuqorida aytib o‘tildiki, 놓다 [no‘hda] va 두다 [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari yetakchi fe’l sifatida qo‘llanib 있다 [itda] ko‘makchi fe’li bilan birikishi mumkin. Lekin bu holatda ma’nosi ta’kidlash yoki yetakchi fe’ldagi harakatning bajarilish muddati qisqaroq bo‘lishi uchramaydi. Balki 보다 [bo‘da] (*ko‘rmoq*) ko‘makchi fe’li bilan birikishda yetakchi

¹⁶ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 55-бет

¹⁷ Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 55-бет

fe’ldagi harakatning bajarilish muddati qisqaroq bo’lishini ifodalash mumkin. Koreys tilidagi *보다* [bo‘da] (*ko‘rmoq*) ko‘makchi fe’li o‘zbek tilidagi *ko‘rmoq* ko‘makchi fe’li bilan teng keladi. *보다* [bo‘da] (*ko‘rmoq*) ko‘makchi fe’li yetakchi fe’ldagi harakatni sinash, bilish uchun bajariluvchi harakat ekanligi ma’nosini bildirganda qo‘llanadi. Fikrimcha, sinash, bilish uchun bajarish qisqa vaqt ichida bo‘ladi hamda harakat xuddi bajarish momentida amalga oshadi. Shu sababli *있다* [itda] ko‘makchi fe’li hamda *놓다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari, *보다* [bo‘da] (*ko‘rmoq*) ko‘makchi fe’li bilan birikkanda yetakchi fe’ldagi harakatning bajarilish muddati qisqaroq bo‘lgandek seziladi.

- *잠깐 일하고 있어.* [jamggan ilhago‘ itso] (*Hozircha ishlay tur.*)

- *잠깐 일하고 있어 봐.* [jamggan ilhago‘ itso bo‘a] (**Hozircha ishlay turib ko‘r. – so‘zma-so‘z tarjima*)

Bu holat asosan, og‘zaki nutqda, ya’ni so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatilishi bilan o‘ziga xosdir.

Yuqoridagi tahlillardan *turmoq* ko‘makchi fe’lining qo‘llanishi bo‘yicha quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- *turmoq* ko‘makchi fe’lini izohlaganida *turmoq* ko‘makchi fe’lining modal ma’noni ifodalashi bilan o‘xshagan jihatlarini uchratish mumkin:

1) hozirgi zamon shaklida qo‘llanganda, yetakchi fe’ldagi harakat xuddi nutq momentida bo‘layotganligi ifodalanadi. (harakat-holatning ma’lum konkret vaqt doirasida bajarilishini bildiradi);

2) yetakchi fe’ldagi harakatning ma’lum belgili vaqt ichida, biror harakat yoki hodisa amalga oshguncha bajarilishi ma’nosini «vaqtincha» degan ma’noni bildiradi;

3) *-a*, *-y*, va *-(i)b* affikslari bilan yasalgan ravishdosh formasiga birikkanda ifodalaydigan ma’nolari farqlanmaydi;

4) buyruq mayli formasida qo‘llanganda, buyruq kuchsizlanib yetakchi fe’ldagi harakatni vaqtincha bajarib turishga da’vat ifodalanadi;

5) buyruq mayli formasida qo‘llanganda *-(i)b* *turmoq* shakliga nisbatan *-a*, *-y* *turmoq* shaklida yetakchi fe’ldagi harakatning davomlilik qisqaroq bo‘ladi;

- o‘zbek tilidagi *turmoq* ko‘makchi fe’lining modal ma’noni koreys tilidagi *있다* [itda] (*bor, mavjud, bo‘lmoq, joylashmoq* va hokazolar), *놓다* [no‘hda] va *두다* [duda] (*qo‘ymoq, solmoq*) ko‘makchi fe’llari orqali ifodalash mumkin;

- lekin bular faqatgina kontekst orqali bilinadi xolos;

- ma’noviy jihatdan umumlashtirgan bo‘lsa, asosan *-고 있다* [go‘ itda] shakli *turmoq* ko‘makchi fe’li qo‘llangan jumlaning tarjimasiga ko‘p uchraydi;

- *turmoq* ko‘makchi fe’li holatning davomlilik chegaralangan bo‘lib, qisqa vaqt davom etuvchi holatni ifodalaydi;

- 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llari esa harakatning bajarilishi qancha vaqt davomida bo'lganidan qat'i nazar harakat natijasining holati davomlilik ma'nosi kuchliroq bo'ladi;

- 있다 [itda] (*bor, mavjud, bo'lmoq, joylashmoq* va hokazolar), 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llari harakatning holatiga bog'liq;

- *turmoq* ko'makchi fe'li faqat harakatning ma'lum konkret chegaralangan vaqt ichida davom etishini ifodalayveradi. Bunga nisbatan 있다 [itda] (*bor, mavjud, bo'lmoq, joylashmoq* va hokazolar), 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llari chegaralanmagan vaqt doirasida davom etishini ifodalagan holatni ham kuzatish mumkin;

- o'zbek va koreys tillaridagi *turmoq*, 있다 [itda] (*bor, mavjud, bo'lmoq, joylashmoq* va hokazolar), 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llari «vaqtincha» degan ma'noni bildiradigan hollarda kontekstda yetakchi fe'ldagi harakatning bajarilish muddatini ko'rsatuvchi so'z yoki so'zlar birikmasi qatnashishi sharti asosida teng keladi;

- koreys tilidagi 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llarida harakat tugallik, to'la bajarilishi ma'nosi borligi uchun o'zbek tilidagi *turmoq* ko'makchi fe'li yetakchi fe'ldagi harakatning vaqtincha, biror boshqa harakat yuz berguncha davom etishi ma'nosini bildiradigan holatni ham kuzatish mumkin;

- *turmoq* ko'makchi fe'li buyruq mayli formasida qo'llanganda, buyruq kuchsizlanib, da'vat ifodalanadigan xususiyati, koreys tilidagi 있다 [itda] ko'makchi fe'lida ham mavjud;

- bunga nisbatan 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llari esa buyruq kuchsizlanmagandek va da'vat, xayrixohlik ma'nolarini kuchliroq tushuniladi;

- 놓다 [no'hda] va 두다 [duda] (*qo'ymoq, solmoq*) ko'makchi fe'llari 있다 [itda] ko'makchi fe'li bilan birikib, yetakchi fe'l sifatida qo'llanishi mumkin;

- o'zbek tilidagi *turmoq* ko'makchi fe'li yetakchi fe'lga ikki marta (ketma-ket) qo'shilgan hollarda qo'llanish mumkin. Lekin bu holat koreys tilida mavjud emas;

- o'zbek tilidagi *turmoq* ko'makchi fe'li -a, -y *turmoq* shakli ya'ni qaysi affiks bilan birikishga qarab yetakchi fe'ldagi harakatning davomlilik qisqaroq bo'ladi. Koreys tilida esa qaysi affiks bilan birikishga bog'liq emas, qanday ko'makchi fe'ldan foydalanish bog'liq bo'ladi;

- *turmoq* ko'makchi fe'li yetakchi fe'lga ikki marta (ketma-ket) qo'shilgan hollarda uning ma'nosi ta'kidlanadi va harakatning bajarilish muddati -(i)b, -a, -y *turmoq* shakllariga nisbatan qisqaroq bo'ladi;

- koreys tilida ogʻzaki nutqda, yaʼni soʻzlashuv uslubida *있다* [itda] koʻmakchi feʼli hamda *놓다* [noʻhda] va *두다* [duda] (*qoʻymoq, solmoq*) koʻmakchi feʼllari, *보다* [boʻda] (*koʻrmoq*) koʻmakchi feʼli bilan birikkanda yetakchi feʼldagi harakatning bajarilish muddati qisqaroq boʻlgandek seziladi.